

KRÓNIKÁINK ÉS A NEMZETI HAGYOMÁNY.

(Befejező közlemény.)

III.

Miután már tisztában vagyunk azzal, hogy a világtörténelem a hun-magyar rokonság kérdésében nem a német történeti iskolának és magyarországi híveinek ad igazat, hanem hazai krónikáinknak, illetőleg a nemzeti hagyománynak, — lássuk tovább, hogy ezek a magyar krónikák a szájhagyomány alapján mit tudnak nemzetünk vándorlásairól és előbbi lakhelyeiről.

Valamennyi krónikánkban azt olvassuk, hogy a magyar nép őshazája *Scythia* (vagy terra *Scythica*) volt, mely a mai hazától messze kelet felé esett.

Anonymus (kiről ma már historailag bizonyos, hogy III. Béla király jegyzője volt és a XIII. század első éveiben írta krónikáját) így határozza meg ezt az őshazát: »*Scythia maxima terra est ... versus orientem, finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum. A tergo autem (vagyis kelet felől) habet flumen, quod dicitur Thanais, cum paludibus magnis*« (1. fejezet). Erről mondja aztán a 7. fejezetben: »*Anno dominice incarnationis 884 — sicut in annalibus continetur cronicis — septem principales persone, qui hetumoger vocantur, egressi sunt de terra scythica versus occidentem*«.

A magyar őshaza határai e szerint: délről a Fekete-tenger, kelet felé a Don vize. Első pillanatra észre lehet venni, hogy ez a föld nem más, mint ősainknak az a hazája, melyet Konstantinus császár *Lebediának*, Livanius philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogorianak* neveznek (l. fentebb a 285. l.). De egyszersmind azt is észre vehetjük, hogy Anonymus *Scythiának* ezt a meghatározását *Regino* krónikájából vette át, melyben ezeket olvasta: »*Anno dominicae incarnationis 889 gens Hungarorum a Scythicis regnis et a paludibus, quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est Scythia in orientem extensa, includitur ab uno latere Ponto.*« Hogy pedig a mi krónikásunk csakugyan Reginoból írta ki ezt a meghatározást, bizonyítja az a körülmény, hogy — mint ismeretes — szintén Regino könyvének ugyanezen helyéből vette át mindazt, a mit

tovább az 1. fejezetben a scythák, vagy magyarok lakásáról, táplálkozásáról, ruházkodásáról és foglalkozásáról stb. mond. — Tehát a Fekete-tenger északi és a Don folyó nyugoti partvidéke az a föld, melyről kiköltöztek a magyarok Anonymus szerint.

Ámde ezen tudósításával homlokegyenest ellenkezik az, a mit alább, a 7. és következő fejezetekben mond. Itt ugyanis már úgy beszél el a magyarok költözködését, hogy mikor kiindulnak Scythiából »versus occidentem« elfoglalni Pannoniát, több napon át jönnek nyugot felé, *mignem elérkeznek az Etyl folyóhoz, melyen átkelnek* (Venientes autem dies plurimos per deserta loca et fluvium Etyl super tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt). Ezután Rusciaba, *Susudalhoz* érkeznek, majd onnan Ruteniaba, *Kiev* városához s végre *Lodoméron* és *Galicián* át Pannoniába.

Itt mindenekelőtt két dolgot kell megjegyeznünk. Egyik az, hogy Anonymus forrása, Regino, semmit sem tud eme hosszas vándorlásról a nevezett tartományokon keresztül, — minélfogva krónikásunk nem ötöt követi ebben az elbeszélésében, hanem itt tőle függetlenül ír. Másik dolog az, hogy Anonymus az *Etil* folyó határozottan a Volga folyót érti. Mert hiszen a Don vizét ő is *Tanaishnak* nevezi (két helyen, t. i. az 1. és 14. fejezetben) s ettől a névtől határozottan megkülönbözteti az *Etil* nevet, minélfogva ez utóbbi név okvetetlenül más folyót jelöl, mint a Tanais.¹ Továbbá ha Scythiának *keleti* határa a Tanais, vagyis Don, a Scythiából *nyugot* felé utazónak csak nem kell átkelnie a Donon, még pedig a rajta túl eső és több napi járóföldre terjedő pusztaság elhagyása után! Végre ha a magyarok az Etil folyó átúsztatása után érkeztek *Susudalhoz*, akkor megint csak a *Volgát* lehet értenünk az Etil néven és semmi esetre sem a Don folyót.

Anonymus tehát ezzel a második tudósításával azt állítja, hogy *a magyarok régente túl laktak az Etil, azaz Volga folyón* s onnan indultak el nyugot felé vezető újokra, — noha már előbb elfogadta azt a meghatározást, hogy Scythiának keleti határát a *Don* folyó alkotja. A Don vizén innen eső régi hazát Reginoból ismeri; de honnan vette a másiktól, a Volgán túl fekvő őshazáról való tudomását? Mert hiszen tény, hogy nemzetünk ősei, *onogur* (onugur, unugur) néven, a 457. év tájáig a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött laktak.² Mivel erről a hazáról sem Reginoból,

¹ Ellenben azok a krónikák, melyek a *Don*t nevezik *Etil*-nek, ezt világosan megmondják. Pl. Ké. ai: »Fluvius Don . . . qui ab Hungaris *Etyl* nominatur, sed ut montes Rifeos transit, diffluendo *Don* est appellatus.« A bécsi Képes Krónika is: »Don grandis fluvius est . . . ab Hungaris *Etyl* nuncupatur, et ibi montes niveos . . . transcurrit, amisso nomine *Don* vocatur.« Más helyen pedig: »fluvius Ethul,* id est Don.« De Anonymusnál nem találjuk meg e két azonosítást.

² L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat. Századok 1896. évf. 787—789. lapokon.

sem más, általa ismert íróból nem szerezhett tudomást, sem ama történeti kútfőket nem ismerhette, melyeknek alapján ma tudjuk, hogy őseink csakugyan laktak az említett földön; s mivel másrészt nem tehetjük föl, hogy az általa használt irott forrásoknak nyíltan ellentmondva ő maga költötte volna ezt a Volgán túli hazát és így véletlenül eltalálta volna a történeti igazságot: ennél fogva a főntebbi kérdésre csak azt lehet válaszolnunk, hogy erről való tudomását a szájhagyományból vette. Munkája Prologusában bevallja, hogy ismerte azokat a népmondákat és históriás énekeket, melyek egyenesen a *magyar nép eredetéről* szóltak (*Si gens Hungariae primordia suae generationis ex falsis fabulis rusticorum, vel a garrulo cantu jocularum audiret*). Ezek között természetesen olyanoknak is kellett lenniök, melyeknek tárgyát az ősök vándorlásai és aközben folytatott harcjai tették; mert hiszen ezek a tárgyak természet-szerűleg beletartoznak a »primordia generationis« fogalmának körébe. De már az ő korában a »fabula rusticorum« bizonyára csak annyit tudott általánosságban, hogy a nemzet hajdan az Etil, vagyis Volga folyón túl kelet felé lakott egy nagy pusztaságon (*deserta loca*) s a »cantus jocularum« is már csak annyit foglalt magában, hogy az ősapák nyugot felé vezető útvonalban átúsztattak az Etil folyón tömlőkön, — a nélkül azonban, hogy akár egyik, akár másik forrása pontosan tudott volna visszaemlékezni a Volgán túli hazának hol fekvésére. Ezért Anonymus is egész általánosságban csak annyit tud mondani, hogy a »hét-magyar« a mai hazától »versus orientem« fekvő Scythiából »versus occidentem« indult meg és átkelt a közben eső Etil folyón.

Igaz, egy helyen azt írja Anonymus, hogy a magyarok az Etil átúsztatása után *először Susudalhoz* érkeztek, — a mi, ha igaz volna, azt tenné, hogy tehát a *Volga felső folyásán* keltek át és így az őshaza Oroszországnak északi, vagy észak-keleti részén feküdt valahol. Ámde ez az *útirány* nem lehetett benne a nemzeti hagyományban; mert 1. abban az időben, mikor a magyarok átköltöztek a Volgán (t. i. 457 tájban), még híre sem volt sem *Ruscia* nevű tartománynak, sem Szuszdal városának, annál kevésbé a szuszdali fejedelemségnek; a nem-létezőről tehát nem maradhatott fenn emlékezet; 2. ma már egészen bizonyosan tudjuk a világtörténelemből, hogy a honfoglaló magyarság ősei hajdan a Volgának *alsó* folyásától keletre laktak, minél fogva csakis az alsó Volgán kelhettek át; s hogy soha sem laktak a Volga felső folyásától északra, hogy útban kellett volna ejteniök Szuszdal városát. Egyébiránt maga Anonymus is megingatja a szuszdali útirányban való hitünket, a mennyiben már előbb azt állította, hogy a scythiai őshaza Pannoniától *kelet* felé feküdt, nem pedig észak, vagy észak-kelet felé s hogy az új hazát kereső magyarok egyenesen *nyugoti*, nem pedig déli, vagy délnyugoti

irányban jöttek. Két állítása közül csakis az előbbit lehet elfogadnunk, csak az lehet a hagyományból való; mert az felel meg a történeti valónak. A Szuszdal felé vezető útirányt tehát csak Anonymus toldotta a hagyományhoz. Mint alább (az V. szakaszban) látni fogjuk, nagyon valószínű, hogy őseink egészen Szuszdal vidékéig elkalandoztak Lebediában, vagy Atelkuzuban lakásuk idején; krónikásunk aztán azért merte eme kalandot összekapcsolni a Volgán túli hazából történt kiköltözéssel; mert nem volt helyes és pontos ismerete Oroszországról, a Volga irányáról és Szuszdal fekvéséről s mert a hagyományból sem szerezhette meg a Volgán túli őshazának pontos meghatározását.

Az eddig mondottak szerint tehát úgy áll a dolog, hogy Anonymus — ki azzal dicsekszik, hogy a népmondák és históriás énekek mellőzésével a »*traditiones diversorum historiographorum*«-ot követve »*de certa scripturarum explanatione*« fogja előadni a »*rerum veritatem*« — könyve elején Reginótól fogadja el ugyan Scythiának, vagyis az őshazának meghatározását, — de azután még is egy egészen más őshazából költözteti ki a magyarokat. Minthogy ennek a másik őshazának megjelölése megfelel mai történeti tudásunknak, a krónikásnak ezt a följegyzését nem tekinthetjük a véletlen művének, hanem úgy kell megítélnünk, hogy Anonymus ebben olyan nemzeti hagyományt tartott fenn, a mely még emlékezik homályosan a Volgán túl, a Kaspi-tenger fölött elterült őshazáról, melyből őseink Priscus rhetor tudósítása szerint Kr. u. 457 tájban költöztek ki. Az Anonymus-korabeli földrajzi ismeretek hibás és hiányos volta okozta aztán, hogy krónikásunk nem tudott eligazodni a kétféle forrásból (Regino és a nemzeti hagyomány) eredő tudósítás között, hanem összezavarta őket, mikor egyeztetni próbálta.

Lássuk már most Kézait és a vele egy nyomon járó krónikákat: mit tudnak a magyarok őshazájáról.

Kézai Simonnál ezt olvassuk: »*Scitica regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem; ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur... De oriente quidem Asia iungitur.*« Ugyanezt mondják a többi krónikáink is, csak hogy még hozzá teszik: »*de occidente fluvius Ethul, id est Don.*« Továbbá azt is mondják, hogy ennek a Scythiának két nagy folyója van; egyik a Don, melyet a magyarok *Étul*-nek hívnak, másik a *Togora* (vagy *Thogata*, *Togata*, *Tagatha*). Amaz az alánok földén átfolyván, a kerek tengerbe (*mare rotundum*) szakad; emez pedig — mely olyan északi tájról ered, hol a köd miatt soha sem sűt a nap — miután erdőkön, mocsárokon és havas hegyeken átfolyik végre *Yrcania* (vagy *Irchania*) felé fordulva az északi tengerbe ömlik.

Látnivaló, hogy a krónikás Scythiának ezt a meghatározását Isidorustól és Justinustól vette. Ugyanis Isidorus mondja azt, hogy Scythia Európában fekszik, Justinus pedig így jelöli meg a hatá-

rait: »Scythia in orientem porrecta includitur ab uno latere Ponto et ab altero montibus Riphæis, a tergo Asia et Phasi flumine«. ¹ Egyszersmind az is szemmel látható, hogy az így meghatárolt terület nem más, mint az európai Oroszország keleti és délkeleti része, délen a Kaukázusig. Mert hiszen a határokul megnevezett Pontus, Rif hegység (= Ural), Phasis (a mai Rioni) és Don nevekhez semmi kétség sem férhet, a *Togora* néven pedig (mert ez tekinthető a helyes alaknak, mivel így fordul elő a legrégebb forrásban, Kézainál s csak a későbbiekben van *t*-vel az *r* helyett) csakis a *Volga* folyót érthetjük. Ezt bizonyítja először a folyó egész pályájának leírása krónikáinkban, mely tökéletesen a Volgára illik. Továbbá maga, a Kézainál található *Togora* név is nem egyéb, mint a Volgának középkori neve: *Tigira*, Marco Polo útleírásában *Tigeri*. Azután az *Yrcania* nevezet is — a mely felé a *Togora* kanyarodik alsó folyásán — kézzel foghatólag azonos a latin Hyrcania, görög *Ώρκανία* tartománynévvel, úgy hogy itt a krónikairó ezen a néven a mare Hyrcanumnak, vagyis a Kaspi-tengernek nem csak keleti partvidékét, hanem a tőle északra elterülő pusztaságot is akarja érteni. A mi végre az »északi tenger« (mare aquilonis) elnevezést illeti, tudni kell, hogy ezen a néven (mare aquilonis, glacialis Oceanus, Oceanus euroborus) úgy a nyugoti, mint a keleti írók a IV. századtól fogva (már Ammianus Marcellinus is) egészen Rubruquisig a *Kaspi-tengert* értették, a mennyiben ezt a közhiedelem az északi jeges tenger folytatásának, vagy öblének tartotta. ² Ennélfogva a magyar krónikás eme kifejezésének: »Togora . . . tandem intrat . . . in mare aquilonis« ez az igazi értelme: »a Volga végre a Kapsi-tengerbe ömlik.«

Mint látjuk, Kézai és a vele egy nyomon járó krónikák — Isidorus és Justinus nyomán — a Volga és Don mellékét, vagy inkább a Don, Kaspi-tenger, Ural hegység és Kaukázus között mondják annak a Scythiának, melyből a magyarok Pannoniába költöztek.

Ámde ennek a meghatározásnak már ugyanazon a helyen, t. i. Scythia leírásában, ellentmondanak, a mennyiben másrészt azt állítják, hogy ezt a scythiai őshazát határolják: a regnum Jurianorum (vagy Jorianorum), továbbá Tarsia, Mangalia, dél felől a gens Corosmina. Ha aztán tudjuk, hogy a *regnum Jurianorum* nem egyéb, mint Jugria, Juharia, Juhria tartománya az északi szélesség 56—67. fokai s az Ural hegység és Obi folyó között ³; hogy *Tarsia* Tarasz városát és környékét jelenti a Balkhas tavától délnyugat felé ⁴; hogy *Mangalia* világosan a. m. Mon-

¹ L. idézve Gr. Kuun Gézánál: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima*. Claudiopoli 1895. vol. II. a. 121., 122. és 127. l.

² L. erre nézve Gr. Kuun Géza: *Relatio stb.* I. köt. 42—43. l.

³ L. id. dolgozatomat: *Századok* 1896. évf. 904. lapján.

⁴ *Tarasz* a középkori olasz forrásokban is *Tarsia*-nak nevezetik. L. Gr. Kuun Géza: *Relatio stb.* I. 34. l.

golia¹; s hogy végre a gens *Corosmina* alatt a Kaspi tengertől keletre s az Aral-tó túl dél felé eső Khārezm, vagy Khoarezm tartományának lakói értendők²: világosan láthatjuk, hogy itt az *Ural folyó, felső Irtis, Balkhas és Aral-tó közötti terület, vagyis a kirgizek mai hazája van megjelölve a scythiai őshazául* s hogy ez a földterület egészen más, mint az Isidorus és Justinus nyomán rajzolt Scythia.

Látjuk, hogy Kézai és követői éppen úgy tudnak egy olyan őshazáról is, a mely semmiképpen sem egyezik a forrásaiknak Scythiájával, a mint Anonymus is egészen más földről hozza ki a magyarokat, mint a melyet Regino nyomán meghatározott. Főbb (a II. szakaszban) már mondtuk, hogy a hunok és magyarok ősei — az uigur, sinai és görög írók öszhangzó tudósítása szerint — valóban laktak régente az imént leírt területen, hol ma a kirgizek tanyáznak. Azonban a magyar krónikások nem ismerhették azokat a történeti kútfőket, a melyeknek tudósításaiból ma már módunkban van megállapítani a magyaroknak egykori tartózkodását a nevezett területen; s mivel mindennek daczára olyan dolgot állítanak, a mit az újabb történeti kutatások teljesen igazolnak: szükségképpen arra az eredményre kell jutnunk, hogy Kézai és követői, vagy az ő közös forrásuk nem a levegőből beszéltek, hanem az apáról fiúra szállt *nemzeti hagyományból*, a »fabula rusticorum« és a »cantus jocularum«-ból vették arról az őshazáról való tudomásukat, melyet az Ural folyó, felső Irtis, Jugria és a későbbi közép-ázsiai három khánság határoltak. Ez a nemzeti hagyomány — mint látjuk — még messzebb vezet vissza bennünket kelet felé s egyszersmind régibb időre is, mint az a szájhagyomány, melyet Anonymus tartott fenn s mely csak arra emlékezik határozatlanul, hogy az ősapák egykor a Volga folyón túl laktak.

Megemlítésre méltónak tartom, hogy erről a dél-szibériai őshazáról a latin nyelvű magyar krónikából törökre fordított *Tárikh-i-Üngürüsz* cz. krónikának is van tudomása, a mennyiben nem csupán azt olvashatjuk benne, hogy a hun-magyarok *Szidiya*-ból (= Scythia) költöztek ki, hanem egyszersmind azt is mondja, hogy ez a *Szidiya* vagy *Dsidia* tartománya a Fekete-tengertől kezdve egészen Szamarkandig terjedt (az akadémiában levő kézirat 3. levelén).

Mikor az eddig mondottak alapján immár tisztán áll előttünk az a tény, hogy a nemzeti hagyomány nem csupán a hunokkal való rokonságról, illetőleg közös eredetről tudott krónikáink keletkezéseig, hanem még a Volgán, sőt az Ural folyón túl eső őshazára is vissza birt emlékezni: semmi esetre sem ütközhetünk meg némely krónikánknak (Képes, Budai és Pozsonyi Kr.) azon az állításán,

¹ A bécsi Képes Krónikában is ezt olvassuk IV. Béla korából: »*Mangali, sive Tartari*».

² A *Corosmina* t. i. már latin képzővel ellátott melléknév, melyből a *tő*: *Corosm* = Khoarezm, Khārezm.

hogy *Atila*, a hunok fejedelme, egyszersmind a magyaroknak is fejedelmük volt s hogy ezt a címet adják neki: »*Atila, rex hungarorum*«. Tény, hogy Anonymus korában a szájhagyomány, vagy történeti énekek útján még tudtak hazánkban arról, hogy az ősök egykor az Etil, vagyis Volga folyó keleti oldalán laktak; ugyanebben az időben élt és parancsolt Európa nagy részének Atila, kinek tettei földrészünk csaknem minden népének emlékezetébe mélyen bevésődtek; tehát a magyar népnek éppen ebbe az időbe visszaérő hagyománya is könnyen emlékezetben tarthatott olyan dolgot, hogy akkor az Etil melléki hazában a hun Etele a magyarnak is fejedelme volt. Ámbár megbízható historiai adatokkal nem tudjuk bebizonyítani, hogy Atila valóban meghódította a magyarokat is, de ez egyáltalában nem lehetetlen s a magyar krónikák »*Atila, rex hungarum*« czimzése nem mondható képtelenségnek. Sőt inkább a nagy valószínűség fokára emelik krónikáink emez állítását a következő körülmények: 1. A magyar nép emlékezete (a mint Anonymus fenntartotta) tényleg visszanyúlik abba az időbe, melyben Atila uralkodott s abba az őshazába, melyben az ősök Atila korában laktak. 2. Atila — mint Priscustól tudjuk — fejedelme volt a kozároknak, a *magyarok nyugoti szomszédainak*, kiket csak a Volga választott el amazoktól.¹ 3. A Volgán túl kelet felé is még *hun* népség lakott abban az időben: onugurok (= magyarok), szaragurok, urógok, szabirok és avarok,² Atilát tehát ezek is elismerhették uroknak. 4. Atila annál inkább magához csatolhatta ezeket, a Volgától kelet felé lakó rokon törzseket; mert Média és Persia elfoglalását is forgatta az eszében,³ noha ezektől a tartományoktól a Kaukázus hegyláncza választotta el s tudhatta, hogy ezeknek lakói, mint egészen idegen népek, nagyobb ellentállást fognak kifejtteni, mint a rokon törzsek. 5. Mikor az összes külföldi írók, illetőleg az idegen népek s közöttük krónikáink forrásai is *Attila, Atila, Αττίλας, Αττήλας*-nak stb. nevezik a hun fejedelmet: honnan vette volna a magyar nép az ettől eltérő *Etele* nevet, ha az emlékezete nem nyúlik vissza annak a fejedelemnek koráig és személyéig, a ki ezt a nevet viselte?

IV.

Anonymus kivételével a többi krónikáink úgy beszélnek el a hunok és magyarok eredetét, hogy a hajdan korban az Eviláth földén, vagyis Persisben lakó Nimród őrásnak fiai, *Hunor* és *Magor* (Képes és Budai Kr.), vagy *Mogor* (Kézai és Pozsonyi Kr.), *Maeotis* tartományába (regio Meotida) költöztek.⁴ Ezután

¹ L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 787—789. 1.

² L. ugyanott.

³ L. főntebb, e dolgozat II. Szakaszában, 292. lapon.

⁴ Hogy krónikáink mely tartományt neveznek *Eviláth* földének; hogy miért tették éppen *Nimród*-ot Hunor és Magyar apjává; s hogy a hun-magyarok ősapáit miért származtatják éppen Eviláth földéről, vagy *Persisből*: mindezeket

kevés idő múlva a szomszédos pusztaságról elrabolták és magokkal haza vitték *Belar* fiainak feleségeit és gyermekeit s köztük *Dula*-nak, az *alánok* fejedelmének, két leányát is. Ezek közül az egyiket Hunor, a másikat Magor, Mogor vette nőül s eme házasságból származott aztán a hunok és magyarok népe, a mely, miután itt nagyon elszaporodott és a hely szűke miatt nem tudott megélni, *kiköltözött Scythiába*, kiűzvé onnan, vagy leölvén az ott lakott *alpuurokat* és *pruténokat*.

Ez az elbeszélés, ilyen alakban, *népmonda*; lássuk, hogy mi és mennyi belőle a történeti való.

A történelem arra tanít bennünket, hogy a magyarok ősei még *onugur*, *unugur* (= ungar, hungar) név alatt, a 457. év táján a Volga és Ural folyók közt fekvő hazájukból a Kubán folyó mellékére, a *Maeotis és Fekete-tenger keleti partvidékére* költöztek és ott laktak két századnál tovább, körülbelül a 700. évig.¹ — Továbbá azt is tudjuk a történelemből, hogy a Maeotis keleti partján s a Kubán torkolata körül lakó *hunok*, tehát az *onugurok*, az 528. évben a görök íróktól *Muager* vagy *Moager*-nek nevezett embert választottak fejedelmükké (Theophanes szerint).² — Végre arról is van biztos tudomásunk, hogy VI. és VII. században a Pontus fölött és a Maeotis mellékén egy bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam létezett a bolgár *Dula* vagy *Dulo* nemzetségből származó fejedelmek kormányzása alatt (Theophanes és a bolgár fejedelmek lajstroma szerint).³

Az tehát, hogy a magyarok ősei hajdan a Maeotis mellékén, a »regio Meotida«-ban laktak, történeti tény. De krónikáink nem pusztán ennyit tudnak erről a hazáról és ebből az időből, hanem — mint látjuk — egyebet is.

Krónikáink együtt lakatják a Maeotis mellékén Hunor ivadékait, a *hunokat*, és Magor fiait, a *magyarokat*. Könnyű észre venni, hogy ebben a följegyzésben a maeotisvidéki bolgár-kuturgur-unogur szövetséges állam emlékezetét tartották fenn a krónikák; mert hiszen tudjuk, hogy úgy a bolgárok, mint a *kuturgurok* Atila *hun* népének *maradványai*,⁴ kik a nagy fejedelem halála után visszaköltöztek a Pontus fölé, vagy Jordanis szavaival élve »ad proprias sedes« s a VI. és VII. században egy ugyanazon

tüzetesen tárgyaltam »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. dolgozatomban. (Századok, 1897. évf. 399—403. l.) A magyarságnak az a része ugyanis, mely a 830. év táján Lebediából nem költözött Atelkuzuba, hanem északi Armeniában, a Kur folyó mellékén telepedett meg, még a XIII. század végén is itt lakott és ezekről Magyarországon még abban az időben is tudtak, mikor Kézai, vagy az ő forrásának szerzője írt. Krónikáinknak tehát az a följegyzése, hogy a magyar nép testvérei Persisben laktak, szintén történeti tény.

¹ L. id. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 789—796. lapokon.

² Ugyanott a 914—915. lapokon.

³ Ugyanott a 794—795. l.

⁴ L. erre nézve fentebb a 289. lapot és a Századok 1896. évf. 793. lapján mondottakat.

államban éltek a magyarok őseivel. A Kézainál található *Belar* név éppen ezeket a *bolgárokat* jelenti; mit az is bizonyít, hogy a Kézaival egykoru utazók, Ascellin és Plan-Carpin csekély eltéréssel *biler* vagy *byler*-nek nevezik a Volga-melléki bolgár népet, a mi Anonymusunk pedig *bular*-nak (terra *Bular*; de az al-dunai bolgárokat ő is *bulgar*-nak mondja). A későbbi krónikákban olvasható *Bereka*, *Berela*, *Wereta* alakok nem jöhetnek számba; mert a legrégibb forrásban *Belar* alakot találunk s mert ennek van értelme és jelentősége, míg amazoknak nincs, minélfogva ezt kell hitelesnek tartanunk. A népmondának, mint tudjuk, egyik jellemző sajátossága az, hogy egész népeket egyes hősökkel képviseltet, valamely népről úgy beszél, mint egyes emberről. Ebben a hagyományban is az egyénített *Belar* az egész *belar*, *biler* vagy *bular* népet, azaz a bolgárokat képviseli. A *Belar* fiai feleségeinek és gyermekeinek elablása és haza vitele aztán voltaképpen azt jelenti, hogy a magyarok és bolgárok abban az időben, mikor nem csak szomszédságban, hanem közös fejedelmek alatt ugyanazon államban laktak, összeházasodtak egymással és így összevegyültek.

A *Dula* névben annak a nemzetségnek vagy családnak emléke maradt fenn, melyből a VI. és VII. századbeli hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) állam fejedelmei származtak.¹ A régi bolgár fejedelmek lajstroma határozottan azt mondja, hogy ez a *Dula* vagy *Dulo* család *bolgár* eredetű volt, tehát egyenesen Atila hunjaitól származott le. Ezt annál inkább elhihetjük; mert az e családból való második fejedelem neve, t. i. *Irnük*, élénken emlékeztet Atilának egyik fiára, *Irnakh*-ra; s mert a negyedik fejedelemről, t. i. *Kuvrat*, vagy *Kurut*, *Kurt*-ről Theophanes görög író azt állítja, hogy ez egy *Organ* nevű *hun* fejedelemnek unokaöccse volt.² — Ellenben a magyar krónikák *Dulát* az *alánok* fejedelemének tartják. De velök szemben határozottan a bolgár fejedelmi lajstromnak kell igazat adnunk; mert ez sokkal régibb keletű (765 tájban íratott), mint a legelső magyar krónika és mintegy hivatalos jellegű okmánynak tekinthető. A magyar krónikás, vagy talán inkább már ennek forrása, a nemzeti hagyomány, tehát összetévesztette a bolgárokat és alánokat, mikor a bolgár, azaz hun eredetű *Dulákat* alánoknak mondja. Azonban ezen a tévedésen egyáltalában nem ütközhetünk meg; mert van némi alapja és megérthetjük, hogyan történhetett meg.

Tudjuk ugyanis nem csak azt, hogy az *alánok* éppen azon

¹ Említésre méltó, hogy a *Dula* mint személynév még a XIII. század közepén is használatos volt nálunk. Egy 1261. évből való oklevélben olvassuk: *Dula* de genere Tomoy (Fejér Gy.: Cod. Dipl. IV, 3: 37). Anonymus szerint ez a genus Tomoy *besenyő* eredetű: In eodem tempore de terra byssenorum venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Thomnzoza, pater Vrcund, a quo descendit genus Thomoy. Cui dux Thocsun dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi nunc est portus Obad. (57. fejezet).

² Századok 1896. évf. 794. l.

a tájon laktak, hol a hunok s hosszabb időn keresztül közvetlen szomszédai voltak a magyarok őseinek, és más hun törzseknek, hanem azt is, hogy a hunok mindjárt első föllépésük alkalmával 375-ben, legelőször éppen az alánokat hódoltatták meg és fegyvertársakul vették magokhoz, sőt már előbb is együttesen harczoltak hunok és alánok Arméniában.¹ Már a keresztyén időszámítás I. századában a *Maeotis és Tanais* mellékén laktak, honnan Kr. u. 76. évben beütöttek Arméniába (Josephus Flavius szer.), valamint a 90. évben is.² A IV. században Ammianus Marcellinus a Tanaistól keletre, Scythia pusztáira helyezi őket, Claudianus pedig a Maeotis partjaira.³ Az V. században — vagyis mikor a magyarok ősei, az onugurok, a Kubán és Maeotis mellékére költöztek — Sidonius Apollinaris »caucasigena« alánokról beszél. 558-ból, az avarok föllépése alkalmával, tudjuk, hogy a nyugoti Kaukázus északi részén, a Kubán felső folyása vidékén laktak; ugyanitt találta őket Zemarkhosz is 569-ben. Az örmény történetírás az 572. évben az abkhazokkal kapcsolatban említi őket.⁴ A későbbi időkre már nem szükséges lejönnünk; mert ennyiből is tisztán áll előttünk, hogy az alánok a krónikáink által jelzett időben csakugyan *szomszédai voltak ősainknek* s a magyar krónikás, vagy inkább a nemzeti hagyomány bizonyára az alánokkal történt összeházasodás vagy népkeveredés emlékét őrizte meg abban a mondában, hogy Hunor és Magor nőül vették az alánok fejedelmének leányait.⁵ A magyar krónikás annál könnyebben összetéveszthette a bolgárokat és alánokat *Dula* fejedelem nemzetisége kérdésében, mivel az alánok az ő tudomása szerint is a Don folyó torkolata táján, tehát a magyarok szomszédságában, laktak. A Képes, Budai és Pozsonyi krónikákban ugyanis ezt olvassuk: »Etul

¹ A IV. századbéli Byzanti Faustus örmény író szerint (Lukácsy Kristóf: A magyarok őselei stb. Kolozsvár, 1870. a 112. l.)

² History of Armenia, by Father Michael Chamich Translated form the original armenian by Johannes Avdall. Calcutta, 1827. I. köt. 138. l.

³ »Patriamque bibens Maeotim Alanus . . .« In Rufinum, lib. I.

⁴ Csámicsián örmény írónál, id. munk. I. 339.

⁵ Az alánokról — kiket a középkori utazók *asz*, az oroszok *jasz*, a georgiaiak *osz*-nak neveznek s hazájokat *oszethi*-nek — általánosan azt tartják, hogy a mai *osszét*ek ősei. (L. különösen D'Ohsson: Des peuples du Caucase és Neumann Károly: Die Völker des südl. Russlands.) Az *osszét*ek magokat *iron*-nak nevezik (= iran) s nyelvük legközelebb áll a régi persához (pehlevi) és örményhez. Azonban az örmény történetírók arról tudósítanak bennünket, hogy az alánok — mikor Kr. u. 90. évben beütöttek Arméniába. — *tolmácsok* segítségével tudtak beszélni az örményekkel. (Csámicsián id. m. I. 138—139.) Az alán — *osszét*ek és magyarok huzamos együtt lakásának és érintkezésének emlékét a magyar nyelv is őrzi, mit bizonyítanak az *osszét nyelv*-ből vett *szavaink* *P. j. eziszt* = ezüst; *khid, khēd* = híd; *jikh* (dugur: jekh) = jég; *varth* = vért; *ruvasz* = régi magy. ravas (= róka); *leg* (ember) = legény; *marg* = méreg, stb. (L. Klaproth: Voyage an mont Caucase, II. 485, 486. és Nyelvtudományi Közlem. 1894. évf. XXIV. köt. 128.) A mai *osszét*ek tradíciója és a georgiaiak tudomása szerint országuk rége óta a *Don* folyóig terjedt s valóban az *osszét* nyelvben *don, dun* = víz, folyó.

... amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem *juxta ipsum* jacet ... gens Alanorum.»

Nagyon figyelemre méltó és történeti értékű a magyar krónikáknak az a följegyzése, hogy a magyar nemzet egy *Magor*, *Mogor*, azaz *Magyar* nevű ősapától, illetőleg fejedelmétől vette nevét és származását, — még pedig éppen itt, a Maeotis melléki hazában és sem nem Lebediában, vagy pedig az Etilen túl fekvő, sem nem a mai kirgiz pusztasággal azonos lakhelyén, sem nem Eviláth földén, melyekről pedig szintén van tudomásuk krónikáinknak.

Tudvalevő dolog, hogy a Kubán folyó vidékén s a Maeotis keleti partján a 457. évtől fogva, tehát az 528. évben is, a magyarok ősei laktak, még *onugur* vagy *unugur* néven. Theophanes bizánczi írónál — ki a magyarok őseit majd *unogurok*-nak nevezi, azt mondván róluk, hogy *hunnok*, majd pedig hibásan *unogundur*-oknak (l. fentebb 289. l.) — az itten lakó népről, melyet ez alkalommal általában *hun*-nak nevez, azt olvassuk az 528. évre vonatkozólag, hogy Gordasz nevű királyuk Bizánczban létele alkalmával fölvette a keresztyén vallást, miért is a nép megtámadta és megölte őt és helyébe testvérét, *Muager*-t (Moager) tette fejedelmévé. Annyi tehát historailag bizonyos, hogy a magyarok őseinek, mikor a Maeotis vidékén laktak, csakugyan volt egy *Magyar* (Magor = Muager) nevű fejedelmök. Az idézett görög író ugyan nem mondja, hogy ezek a hunok, vagy legalább a pogányságban megmaradt nagyobb részük, ez alkalommal fölveték az új fejedelmük nevét s azontul így nevezték magukat; de a magyar krónika, illetőleg ennek forrása, a nemzeti hagyomány, hirdeti, hogy a magyar nép a Maeotis-melléki hazájában uralkodó Magor, Mogor fejedelmétől vette a nevét is. Annyival inkább igaza lehet ebben a dologban a nemzeti hagyománynak; mert (mint ezt máshol kimutattam)¹ a török eredetű népeknél általános szokás volt egyes fejedelmek, vezető egyének nevének fölvétele nemzeti névként; s mert éppen ennek a *Magyar*, illetőleg *Madsar* személynévnek ilyen föl vételére csakugyan tudunk egy példát a törökség körében; s végre mert a nemzeti hagyomány és utána a krónika a *magyar* nemzeti névnek eredetét, a többi régi lakóhelyek mellőzéseivel, egyenesen abba az őshazába helyezi, a hol a történelem tudtával valóban volt az ősöknek *Magyar* nevű fejedelmük. Mikor a krónikának erről a Maeotis-melléki hazáról szóló följegyzése — mint látjuk — minden részletében megfelel a történelem tanításának, bátran történeti ténynek vehetjük a *magyar* nemzeti név származásának magyarázatát is.

Világosan meglátszik ezekből, hogy milyen az a nagy hírű *német alaposság*, a mely Hunfalvy Pál mesterével, Roesler Róberttel merészen kimondatta, hogy a magyar krónikák *Magor*, *Mo-*

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat a Századok 1896. évf. 912. lapján.

gor-ja »nichts anderes ist, als ein *fingirter* Eponymos der Magyaren.« Mert mivel bizonyította akár Roesler, akár Hunfalvy, hogy ez a *Magor* csakugyan költött, képzelt név és személy? Semmivel, még csak egyetlen egy árva szóval sem! Hát abban áll az alaposág, hogy *minden bizonyítás nélkül* nagyot és merészet mondjunk? A kinek ez is imponál, légyen néki az ő hite szerént.

Ezek után könnyen megérthetjük, hogy a nemzeti hagyomány, vagy a krónikairó miért tartja éppen *Maeotis tartományát* a magyar nemzet bölcsőjének, noha a távolabb, kelet felé eső lakhelyeiről, nevezetesen a Volgán túl fekvő, sőt a mai kirgiz pusztasággal azonos őshazákról is van tudomása. Az apáról fiúra szállt nemzeti hagyomány ugyanis emlékezett arra, hogy a nemzetnek ma is használatos neve, a »magyar«, a Maeotis-melléki hazában keletkezett s így bizonyos tekintetben igaza volt a krónikásnak, mikor a »magyar« nevű nép bölcsőjét arra a földre helyezte; mert a »magyar« nép története csakugyan a Maeotis vidékén kezdődik, mivel addig az ideig az elődök az eredeti *onugur*, vagy *unugur* nevet viselték.

Végre még egy pont van a krónikának föntebb idézett tudósításában, melyhez hozzá kell szólnunk.

Krónikáink ugyanis azt mondják, hogy a magyar nép ebből, a Maeotis-melléki hazából költözött Scythiába. Ez képtelenség, ha *Scythia* alatt itt akár az Isidorus és Justinus nyomán meghatározott Scythiát, akár a nemzeti hagyományból vett s föntebb tárgyalt őshazát, t. i. a mai kirgiz pusztaságot értjük. Mert az Isidorus és Justinus Scythiája ezt, a Maeotis-melléki hazát is magában foglalta, tehát voltaképpen ez is Scythia, ebből nem kellett kiköltözniök, hogy Scythiában lakhassanak. Továbbá mert ellenkezik a történelmi tudással az a fölvétel, hogy a magyar nép a Maeotis mellől előbb a Volgán túlra, a Kaspi-tenger fölé, majd még tovább, az Irtis felső folyásaig költözött volna s csak azután és onnan vándorolt volna ismét nyugot felé Pannoniába. S valóban krónikáink itt a Scythia nevezeten egészen más területet értenek, a mint világosan kitűnik ama mondásukból, hogy a hun-magyarok ezen a földön az *alpzu*rokat és *pruten*okat találták lakókul (a későbbi krónikákban *alprosur*, *alplozur* és ezt ezek egynek veszik a prutén vagy ruthén néppel).

Ugyanis a magyar krónikás azt a dolgot, hogy a hun-magyarok Maeotis tartományából Scythiába költöztek és legyőzték az ott lakó *alpzu*rokat, Jordanistól vette át, kinek könyvében ezeket olvasta a hunnok első föllépéséről: »Quorum (t. i. hunnok) natio saeva — ut Priscus historicus refert — in Maeotide palude *ulteriorum ripam* insedit... (S itt elbeszéli, hogy egy szarvas megmutatja az utat a Maeotison keresztül a hún vadászoknak)... Mox ingentem illam paludem transiere, illico *Alipzu*ros (vagy *Alpidzu*ros), Alcidezuros .. *qui ripae istius Scythiae* insidebant.... rapuere« (24. fej.). Itt Jordanis — mint látjuk — Scythián a Fekete-

és Azovi-tenger északi partvidékét érti s voltaképpen azt mondja, hogy a hunok a *Maeotis keleti* partjáról beütöttek a *Pontus fölött* elterülő tartományba. Bizonyítja ezt kortársa, Agathias, is, a ki ugyanezen eseményről a következőt írja: Hunnorum gens olim habitavit circa eam Maeotidis paludis partem, quae *subsolanum ventum versus* (= keletre) spectat Multis autem post temporibus *transierunt in Europam*¹ a cervo quodam ducti et Maeotidem paludem, qua parte in Euxinum pontum fertur trajicientes«. — Ennélfogva természetesen a magyar krónikás is a mai déli Oroszországot érti itten *Scythia* alatt, kelet felé a Don vizéig; a mi annyival inkább bizonyos, mivel ennek a Scythiának lakóiként a *pruténokat* vagy *ruthénokat* is (= oroszok) fölemlíti (a későbbi krónikairól meg éppen azonosítja az alpzuokat a korabeli ruthénekkal), — noha forrása, Jordanis nem szól ezekről. Vegyük még számításba, hogy Anonymus is úgy tudja, hogy *Ruthenia*, vagy a regnum Ruthenorum a *Dneper mellékén* feküdt Kiev fővárossal s nyugot felé Lodomérig terjedt.

Ezek szerint tehát krónikáinknak *ebben* a följegyzésében annak a történeti ténynek tudása foglaltatik, hogy a magyarok a Maeotis és Kubán-melléki hazájukból későbbben az Azovi- és Fekete-tenger fölé s a Don és Dneper közé költöztek, a mely hazájokat Konstantinus császár *Lebediának*, Livanius philosophus és a ravennai geographus pedig *Onogoria-nak* (= Hungaria) nevezik.

Látnivaló, hogy Kézai és a vele egy nyomon járó krónikáink, a Scythia meghatározását és leírását tartalmazó fejezetben, csak látszólag beszélnek *egy* Scythiáról, azonban valójában *három* Scythiát, azaz három őshazát emlegetnek. Kettő a régi idegen írók két Scythiája, t. i. egyrészt Isidorusé és Justinusé, másrészt a Jordanisé; a harmadik pedig a mai kirgiz pusztaság, a melyről való tudomásukat a nemzeti hagyománynak köszönhetik. Ezt tudva megérthetjük a Scythia leírásában tapasztalható zavar okát, de egyszersmind könnyen meg is tudjuk magyarázni az ott lépten-nyomon előforduló ellenmondásokat.

V.

Anonymusnál azt olvassuk, hogy midőn a magyarok Álmos vezetése mellett kiindultak az Etílen, azaz Volgán túl fekvő őshazából, először *Rusciába* érkeztek Susudal városához. Azután Rutheniába hatoltak be, »*terras Ruthenorum* sibi subiugaverunt et bona eorum accipientes civitatem *Kyeu* ceperunt expugnare.« Erre a ruthének fejedelmei nagyon megijedtek és békekérő követeket küldtek hozzájuk. »*Tunc dux Almus inito consilio cum suis, sic legatos remisit Ruthenorum, ut duces et primates sui filios suos obsides darent, tributumque annuatim persolverent decem milia*

¹ Nem kell elfelednünk, hogy a középkorban a *Don* folyót és *Maeotist* tekintették Európa keleti határának.

marcarum et insuper *victum*, vestitum et *alia necessaria*. Duces vero Ruthenorum *hec omnia* Almo duci *concesserunt*.» (9. fej.) . . . Tunc duces Ruthenorum, sc. de *Kyeu* et *Susudal*, filios suos in obsides dederunt Almo duci, et cum eis miserunt decem milia marcarum et mille equos cum sellis et frenis more ruthenico ornatis et centum pueros cumanos et XL camelos ad onera portanda, pelles ermelinas et griseas sine numero, ac alia multa munera non numerata» (10. fej.). Majd »ad civitatem *Lodomer*« érkeztek. »Dux Lodomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis jobagionum suorum duci Almo in obsides dedit. Et insuper duo milia marcarum argenti et centum marcas auri cocti cum pellibus et palliis non numeratis et ccc equos cum sellis et frenis et XXV camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata . . . presentavit.« Innen *Galiciába* jöttek. Itt »Galiciae dux . . . unicum filium suum, cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit, et insuper . . . CCC equos cum sellis et frenis, et tria millia marcarum argenti, et CC marcas auri, et vestes nobilissimas tam duci, quam omnibus etiam militibus suis condonavit« (11. fej.).

Anonymusnak ez az egész elbeszélése — a mint az előadásnak részletező voltából s mind a négy epizód alakításában mutatkozó hasonlóságból szemmel látható — a népmondából, vagy talán inkább a jocularok historiás énekeiből van véve s így az események már eo ipso költői mezbe öltöztetve jelennek meg nála. A legjobban észrevehető költői mez t. i. az, hogy a krónikás az itt elbeszélt dolgokat úgy tünteti fel, mintha azok mintegy útközben, a Volgán túl fekvő hazából Pannoniáig egy huzamban, végzett költőzködés alkalmával, 10—12 hét rövid tartama alatt történtek volna meg, a mennyiben szerinte a magyarok az Etil folyóig több napon át jöttek, Rutheniában két, Lodomerban három hétig s Galicziában egy hónapig időztek. Ezt a költői mezét a monda-alkotó és éposz-költő népszellemnek az a sajátos eljárása adta rá a száraz, történeti tényekre, a mely a hosszú idők eseményeit szereti egy időpontba helyezni s több nemzedék tetteit egy generationak, vagy egyes hősöknek tulajdonítani. Ebből a költő mezből tehát okvetetlenül ki kell vetköztetnünk a factumokat s ezt könnyű megtennünk; mert 1. a történelem nem tud a magyaroknak egy huzamban megtett, ilyen útjáról, ellenkezőleg azt tanítja, hogy attól az időtől fogva, mikor a magyarok ősei átköltöztek a Volgán nyugot felé, Pannonia elfoglalásaig körülbelül ötödfél száz esztendő telt el (457—896) s hogy e hosszú idő alatt őseink három helyen laktak huzamosabban, t. i. a Kubán és Maeotis mellékén, majd Lebediában (a Don és Dneper között), végre Atelkuzuban. 2. Maga a krónikás, vagy inkább forrása, a nemzeti hagyomány is, megczáfolja az említett dolgoknak ilyen rövid idő alatt s útközben történtét azzal a kifejezéssel, hogy a Dneper-melléki ruthének a magyaroknak »tributum *annuatim* persolverunt.« Mert hiszen, ha a magyarok tényleg csak két hétig tartózkodtak

volna Rutheniában, ennek lakosai hogyan fizethettek nekik adót évenként?

A másik dolog, a mivel még tisztába kell jönnünk, az, hogy a krónikás a maga korabeli elnevezésekkel és viszonyokkal jelöli meg a néhány századdal régebbi kort, természetesen nem azért, hogy hamisítson, hanem azért, mert azokat a régebbi neveket és viszonyokat már nem ismerte. *Szuszdal* városát 997-ben említi a történelem legegyszerűbben s a *szuszdali fejedelemség* a XII. század elején kezdődik. A *lodoméri hercegség* a XI. század végén tűnik fel, a *halicsi fejedelemségről* (Galiczia) pedig csak a XII. század folyamán tudunk.¹ Azonban Anonymus voltaképpen nem azt akarja mondani ezen elnevezések használatával, hogy eme fejedelemségek már akkor léteztek, mikor a magyarok déli Oroszországban, Lebediában és Atelkuzuban laktak, vagyis a VIII. és IX. századokban; hanem csak azt állítja, hogy a magyarok érintették azokat, a szláv népektől lakott tartományokat, a hol ma (t. i. az ő korában) a szuszdali, lodoméri és halicsi fejedelemségek vannak.

Ha tehát Anonymus elbeszéléséről levettük ezt a költői mezet és helyesen értelmezzük az általa használt elnevezéseket: tudósításának mintegy magvaképpen az marad, hogy a magyarok Pannónia elfoglalása előtt, de a Volgán túl eső hazájukból történt kiköltözésük után meglátogatták és meghódoltatták azokat a területeket s azokat a szláv népeket, melyekből a XII. századbeli szuszdali, kievi, lodoméri és halicsi fejedelemségek támadtak; s hogy a nevezett szláv tartományok lakosai kezeseket, rabszolgákat (*»centum pueros cumanos«*) és különféle ajándékokat adtak s évi adót fizettek nekik pénzben, élelmi szerekben, ruhákban, állatbőrökben, hátas és ígás jószágokban. Ez az, a mi Anonymus tudósításában a száraz történeti ténynek mutatkozik s ezt csakugyan igazolja is a történelem.

Abból az időből ugyanis, mikor a magyarok Atelkuzuban (a Szeret, Prút, Dneszter, Bug és Dneper folyók közén) laktak, az egykorú *Ibn-Roszeh* (írt 913 előtt) arab író többek közt ezt mondja róluk: (A magyarok) az összes szomszédos szláv népeken uralkodnak, nehéz adózással terhelik őket s úgy bánnak velök, mint hadi foglyaikkal. Mikor a szlávokkal háborút viselnek és foglyokat ejtenek közülök, e foglyokat a tengerpart mentében a rúmi tenger egyik kikötőjébe hurczolják, mely Karkhnak nevezetik.... A rúmiak elébük mennek s a magyarok vásárt csinálnak velök, eladják nekik foglyaikat.«

A persa *Gurdézin*-nál (írt 1052-ben) pedig ezt olvassuk róluk ugyanezen időből: »A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szüntelenül termény-adókat rónak ki s őket rabszolgáiknak tartják.... A guzokat, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják

¹ L. ezekre nézve Matyás Flórián: *Historiae Hungaricae fontes domestici*. Quinque-Eclesiis 1883. II. 271. Tv. Pauler Gyula: *Anonymus külföldi vonatkozásai*, Századok 1883. évf. 107. lap. Roesler: *Rom. Stud.* 198.

s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket azán a római birodalom területére hurczolnak és ott eladják . . . *Gyakran rontanak a szlávokra.* A magyaroktól a szlávokig 10 napi járóföld van.¹ Ugyanő a szlávokról ezt mondja: »Szokásban van náluk várakat építeni. Vitézeik azért építenek várakat, mert a magyarok folytonosan redjük támadnak s őket nyugtalanítják.«²

Látnivaló, hogy Anonymus voltaképpen ugyanazt mondja lényegében, a mit az idézett arab és persa írók. Egyezés mind a hármoknál: a szlávokkal folytatott harczok, a fölöttük gyakorolt fenhatóság, az adófizetés, a terményekből való adózás (Anonymusnál: victus) és a szlávoktól kapott rabszolgák említése (Anonymusnál: pueri cumani). Még annak is van történelmi alapja, hogy a magyarok Kievet ostrom alá fogták s megnyiták előttük Lodomér és Halics várának kapui. Szem előtt tartva ez említett keleti írók tudósításait, abban sincs semmi lehetetlenség, vagy valótlanság, hogy a magyarok csakugyan elkalandoztak egészen *Szuszdal* vidékéig és megsarcsozták az ott lakó szlávokat, — ha nem Atelkuzuból, bizonyára még lebediai hazájukból, melyet, mint tudjuk, a 830.-év táján hagytak el.

A mondottak után mindenki megítélheti, hogy mennyire ellenkezik az igazsággal Hunfalvy Pálnak Roesler Róberttől eltanult eme nyilatkozata: »A magyar krónikák nem tudnak semmit a magyarok történeteiről a mai *keleti és déli Oroszországban*« (l. főntebb 278. l.). Mert igenis tudnak a magyar krónikák — a nemzeti hagyomány révén — nem csak arról, hogy a nemzet ősei egykor keleti Oroszországban az Etil, azaz Volga folyón túl laktak a Kaspi-tenger fölött, hanem még a Jugria, Kharezm, Tarász és Mongolia között elterülő őshazáról is emlékeznek; tudnak továbbá a déli Oroszországban eső hazáikról, nevezetesen a Maeotis és Kubán mellékéről, még pedig elég részletesen, azután Lebediáról és Atelkuzuról; tudnak a hun-magyar (bolgár-kuturgur-unogur) szövetséges államról, a Dula fejedelmekről, az alánok szomszédságáról, *Magyar* fejedelemtől és a »magyar« nemzeti név eredetéről; s tudnak végre arról is, hogy Lebediában és Atelkuzuban milyen viszony volt a magyarok s a tőlük észak és északnyugot felé lakó szláv népek között. Ez a tudományuk pedig elég sok; sokkal több, mint a mennyit az összes nyugot-európai írók s különösen a Roeslertől annyira magasztalt német krónikák tudnak a magyarság történeteiről Pannóniába érkezése előtt; sokkal több annál is, a mit Hunfalvy Pál tud a magyaroknak erről az őskoráról!

Anonymus azt beszéli, hogy midőn a magyarok *Kiev* alá érkeztek és »voluerunt regnum Ruthenorum sibi subiugare«, a ruthének fejedelmei segítségül hívták a *kunokat (cumani)*, az ő igen hű barátaikat, kik meg is jelentek nagy számú lovassággal

¹ Az Oxfordban levő kézirati példányból ford. gr. Kuún Géza: Akadémiai Értesítő 1894. áprilisi füzetben 235—227. l.

² Ugyanő ugyanott a 228. lapon.

»causā amicitiae ducis de Kyeu.« Csátára kerülén a dolog, a magyarok igen sokat lemészároltak a ruthének és kunok közül, az életben maradtak pedig Kievbe menekültek. Mikor aztán a magyarok a várost ostromolni kezdték, a ruthének békét kértek és kaptak adófizetés mellett, mit látván a kunok, meghódoltak Álmosnak, elismerték fejedelmüknek s a magyarokhoz csatlakozva velök együtt beköltöztek Pannoniába (8—10. fej.).

Roesler és Hunfalvy Pál képtelenségnek tartják Anonymusnak eme tudósítását, azt mondván, hogy a *kunok* először csak 1044-ben törtek elő a Volga mögül, megtámadván a besenyőket (Kedrenosz szerint) s csak az 1061. évben harcolnak legelőször az oroszokkal (Nesztor szerint), tehát még hírük sem volt a Volgán innen, mikor a magyarok Kievnél járhattak.¹ Ennélfogva Hunfalvy így ítél: Ha az oroszok először 1055-ben, vagy 1061-ben ismerkedtek meg a polovczokkal (azaz: kunokkal): lehetetlen képzelnünk, hogy ezek közül telepedők már azon idő előtt kerülhettek volna Magyarországra.«² Szerinte tehát *kunok* legelőbb Kálmán királyunk korától kezdve, a XII. század első felében (1104—1141.) jöhettek be hazánkba. — Ezt az ítéletet csak az a kényelem-szeretet mondathatta ki tudósunkkal, a mely valamely történeti adat megértésénél és méltatásánál röstel szétnézni több nemzetnek régi történeti irodalmában. De a ki elsőnek tartja a kényelmet, annak nincs joga azt mondani valamely régi íróról, hogy egész munkája »haszon-talan mesés könyv«!

Köztudomású dolog, hogy a kunokat a régibb bizánczi írók (Konstantinus császár is) *úzóknak* (*Ούζοι*), a későbbiek *kománoknak* (*Κομάνοι*), az oroszok és lengyelek *polovczoknak* (polovczi), az arab és persa írók *gúzóknak* nevezték.

A főntebb idézett *Gurdézi* azt mondja, hogy a magyarok *Atelkuzuban* lakásuk idején többször megrohanták nem csak a szlávokat és oroszokat, hanem a *gúzokat* (= kunok) is. A magyarok — mint tudjuk — a 830. év tájától fogva laktak Atelkuzuban, keleti szomszédaik levén a besenyők, a Dneper és Don között; ezeken túl a khazarok s ezek mögött a Volgán túl a gúzok (úzóknak vagy kunok). Ha már a gúzok, vagyis kunok egészen 1044-ig ki nem mozdultak a Volga mögül, hogyan rohanhatták meg őket a magyarok két népen, a besenyőkön és khazarokon, keresztül? Azt mondani erre, hogy a persa író téved vagy nagyít, lehet ugyan, csakhogy akkor ezt be is kell bizonyítani! Gurdézi elég sokat tud a magyarokról, sőt házassági szokásaikat is ismeri; bajos tehát olyant föltenni, hogy arról ne tudott volna, mely népekkel szoktak háborúskodni.

Konstantinus császár azt írja, hogy a besenyők eleinte a

¹ Roesler: Rom. Studien 207., 329., 330. l. — Hunfalvy: Magyarország Ethnogr. 290. s a Petrarca-Codex és a kunok cz. értekezés, 13. l.

² Hunfalvy: A Kún- vagy Petrarca-Codex és a kunok. Budapest, 1881. 15. lap.

Volga és Ural folyók közén laktak. Innen kiűzték őket a khazarok és úzok; a besenyők tehát a magyarok földét, t. i. Lebediát, foglalták el, a besenyőket pedig az úzok. Ez történt volna 50, illetve 55 évvel azelőtt, mikor a császár ezt írta (950-ben), vagyis 900-ban, illetőleg 895-ben. — A császári író azonban téved az időszámításban. A besenyők — mint ezt több rendbéli történeti adatból tudjuk — 895-ben nem Lebediából szorították ki a magyarokat, hanem Atelkuzuból, ellenben Lebediából már jóval előbb kiűzték őket, t. i. 830 tájban.¹ E szerint az úzok vagyis *kunok* már 830-tól fogva a Volga és Ural folyók között laktak, a besenyők pedig Lebediában s a magyarok Atelkuzuban. Ilyenformán lehetetlen-e az, hogy a kunok néhány törzse, vagy nemzetsége 830 után átköltözött a Volgán nyugot felé, körülbelül Szaratov, Voronecz és Kurszk irányában, a besenyők lakta földön felül és megtelepedett a Don felső folyása mellékén, illetőleg azon innen? Úgy kellett lennie; mert csak így érthetjük meg Gurdézinak azt a tudósítását, hogy a magyarok több ízben megtámadták a *gúzok*at is. A *gúzok*nak túlnyomó nagy része azonban a XI. század közepéig megmaradt a Volga-Ural közén s csak ezekről mondható, hogy 1061-ben érintkeztek először az oroszokkal. Hiszen a nomád népek nem egész tömegükben egyszerre szoktak költözködni valamely földről másikra. Tudjuk, hogy a besenyők sem mindnyájan hagyták el a Volga és Ural folyók közét, hanem egy részük még Konstantin cs. korában is (950-ben) ott lakott az úzokkal együtt.

Semmi lehetetlenség sincs tehát abban a tudósításban, melyet az ú. n. *Sztepennaja Kniga* cz. orosz krónikában olvasunk, hogy mikor Aszkold és Dir, Kiev urai, a 866. évben megtámadták Bizanczot, szövetséges *kunok* is (kumánok = polovczok) voltak seregükben.² Sőt Gurdézinak imént idézett tudósítása szépen egyezik egy másik orosz krónikásnak (Ossostovič) ama följegyzésével, hogy a magyarok egy ízben a *Don* folyó mellett megverték a *polovczok*at (= kunokat).³

A különböző nemzetiségű, t. i. bizanczi görög, persa és orosz írók tudósításainak ilyen némű összhangza tehát egészen valószínűvé teszi nemcsak azt, hogy laktak *kunok* már a IX. század

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat, Századok 1896. évf. 798—799. l. Továbbá »A magyaroknak szavarti-aszfali neve« cz. cikkemet, Századok 1897. évf. 393. l. — Az ott felsorolt adatokhoz kell még vennünk *Neszlör* orosz krónikásnak ama tudósítását is, hogy Aszkold és Dir, Kiev urai, a 867. évben megverték a *pecsenégek*et, azaz besenyőket. Ezen adat is azt bizonyítja, hogy a besenyők 867-ben már a Don és Dneper között, Lebediában, laktak, (nem a Volga-Ural közén), a magyarok pedig természetesen Atelkuzuban.

² L. idézve Katona Istvánnál: *Historia primorum Hungariae ducum*. Pest, 1778. a 68. lapon. — Eme krónika írását *Kiprian*, moszkvai metropolita (megh. 1406) kezdte a XIV. században, régibb följegyzések alapján; s ezt folytatta és bővítette a XVI. században *Makarij* moszkvai metropolita (megh. 1564).

³ Idézve Katonánál id. munk. 64. lapján.

közepén a felső Donon innen, a Kiev fenhatósága alatt álló terület szomszédságában, hanem Anonymusnak azt az állítását is, hogy Kievnél *kunok* csatlakoztak a magyarokhoz. A magyar krónikás azt mondja, hogy a kunok igen jó barátai (fidelissimi amici) voltak a kievi fejedelmeknek és segítségükre mentek; — ezt megerősíti a Sztepeinnaja Kniga tudósítása a 866. évről. Azt mondja továbbá, hogy a magyarok megverték a ruthéneket és kumánokat; — ezt az állítását is megerősíti úgy Gurdézi, mint a másik orosz krónikás. Azután éppen a *kievi* fejedelmek szövetségeseinek mondja Anonymus a kunokat, nem a szuszdali vagy lodoméri, vagy halicsi fejedelmek szövetségeseinek; — s az orosz krónika is egyenesen mint Kiev urainak, Aszkoldnak és Dirnek fegyvertársait említi őket. Végre a magyar krónikás szerint éppen a kievi fejedelmek küldtek Álmosnak száz *kun gyermeket*, vagyis azok az orosz fejedelmek, a kiknek csakugyan volt közük a kunokhoz. — Aszkoldot és Dirt 882-ben végeztette ki Oleg. Nesztor krónikás a 888—898. évek közé teszi a magyarok elvonulását Kiev mellett s nem szól Kiev ostromlásáról és a fejedelem megaláztatásáról. Ebből az tűnik ki, hogy Kievnél az az ostroma, melyet Anonymus említ, előbb történt, még Oleg fejedelemsége, vagyis 882 előtt és így azok a kievi fejedelmek, kik a *kunokat* hívták segítségül a magyarok ellen, bizonyára Aszkold és Dir voltak s az ő idejükben (862—882 között) csatlakoztak a kunok a magyarokhoz.

Az eddig mondottakkal, úgy hiszem, bebizonyítottam a kunok beköltözésének lehetőségét a honfoglaló magyarokkal együtt. Van azután olyan bizonyítékok, melyek egészen igazat adnak Anonymusnak s a történeti bizonyosság fokára emelik ezt a valószínűséget.

1. Anonymus tudása szerint a beköltözött *cumánok* a következő helyeken telepedtek meg. Egyik vezérük, *Ketel*, a Bodrog folyó mellékén, Sátorhalomtól a Tolcsva vizéig (15. fej.); *Ed* (vagy *Edu*) és *Edumen* a Takta (Tocota) folyócska mellett, Tarczal, Szerencs és Lucz táján, továbbá a Mátra alján a mai Pata vidékén (17. és 32. fej.); *Bunger* a Tapolcza és Sajó között, Diósgyőr és Miskolcz vidékén (31. f.); *Ousad* Borsodban a Nyárad forrása és Kács mellett (32. f.); *Borsu*, Bunger fia, a Boldva mellett, Borsod vára vidékén (Edelény táján; 18. f.); végre *Turzol* (miles cumanus, cuius genealogia defecit in semetipso) Tarczal és Tokaj vidékén (17. fej.), *Huhot* pedig a Tisza mellett, Dorogma és Egyek közt kapott birtokot (28. fej.).¹ E szerint a magyarokkal beköltözött *cumanok* a

¹ Eme birtok neve régen: Huhot, Hohat, Uhot, Uhod és Hahoth, ma *Uhat*. Ezt a földet, mikor Anonymus írt, még Huhot utódai bírták, de 1219-ben már monostor volt itt, a mennyiben a váradi Regestrum 120. §-ban »abbas de Uhod«-ról van szó. — Itt alkalmilag meg kell jegyeznünk, hogy a 47. fejezetben említett *Ete*, az *Eudu* apja, ki a Duna mellett Szekcső vidékét kapta, és *Boyla*, ki a Sárvíz felé nyert birtokot, a hol ma Vajta van Fehér megye déli részén. — nem kunok voltak, hanem *magyarok*. Ezt maga Anonymus mondja, a meny-

Hegyalja, Bükk és Mátra hegyek aljában telepedtek meg, vagyis hazánknak éppen azon a részén, a hol — vagy ma már: a melynek szomszédságában — még ma is *palóczok* laknak.¹ Ez a *palócz* név pedig szemmel láthatólag ugyanaz a szó, a mi az orosz és lengyel *polovcz*, vagyis a kumánok, úzok, gúzok vagy kunoknak szláv elnevezése. Már most az, hogy a magyarok ezeket a *kunokat* oroszos nevükön *polovcz*—*palóczok*nak nevezték el, teljesen érthetetlen és megmagyarázhatatlan, ha ezek csakugyan a *XII. század* első felében jöttek volna be hazánkba; mert az elnevezésükre csak nem a *külföldi* népektől vettek idegen szót őseink, maguk a kunok pedig semmi esetre sem hozták ide hozzánk a *polovcz* nevet, mert arra nincs példa, hogy valamely nép egy másik néptől vegye kölcsön a maga nemzeti nevét, a melylyel maga nevezi magát. Ellenben ha a kun-palóczok már az atelkuzui hazában őseinkhez csatlakoztak, úgy könnyen megérthetjük, hogy miért ragadt rájuk az orosz-szlávoktól hallott és eltanult nevük.

2. Hogy az Anonymustól emlegetett s az imént megnevezett vidékeken letelepedett *cumánok* csakugyan valóságos *kunok* voltak, bizonyítja az a körülmény is, hogy az az apátság, melyet Cletus egri püspök 1232-ben alapított Apátfalva mellett (hol régente Fel-, Közép- és Al-Bél helységek voltak), a Mátra és Bükk hegyek érintkezésénél, vagyis a *palóczok* lakta vidéknek mintegy középpontján: a *kunok* bél-háromkúti apátságának neveztetett (Abbatia de Beel trium fontium Beatae Mariae, alias trium fontium de Beel *Cumanorum*).²

nyiben azt írja, hogy *Ete* és *Boyla* »de principalibus personis« valók; mert hiszen csak a magyar vezéreket, a hetumogert és azok ivadékait nevezi ő »principales personae«-nak, ellenben a kunok vezéreit soha sem. Egyébiránt *Ete* nála a 6. fejezetben mint magyar főnök, Ound fia, van fölemlítve; a kunok vezérei pedig *Ed* és *Etu*. Továbbá a kunok vezérei között említett *Boyla* határozottan más személy, mit a 47. fejezetben előforduló magyar *Boyla*; mert a 30. fejezetben a *kun* *Etu*-vel együtt szerepel egy *Voyta*, a ki bizonyára szintén *kun* és azonos a 8. és 10. fejezetekben említett *Boyla*-val, a kunok egyik vezérével.

¹ Ma már a *palóczok* lakta vidék nem fűdi teljesen azt a területet, a hova Anonymus a *cumanokat* telepíti. Ennek szerintem kétféle magyarázata lehetséges. T. i. a *cumánok*, a természetes szaporodás következtében, tovább terjeszkedtek a hegyek közé s míg a hegyekben lakók egész máig megőriztek sok régi sajátságot, addig a síkföldön maradottak, a magyarsággal történt érintkezés és összeolvadás következtében, teljesen elvesztették megkülönböztető sajátságait. Vagy pedig az összes *cumánok* idővel, legnagyobb valószínűség szerint a tatárjárás alkalmával, a hegyes vidékekre menekültek s ott állandóan meg is maradtak.

² Apátfalváról nem régiben ezt írta egyik ismertetője: itt a főfészke a legtisztább jellegű tősgyökeres *palóczságnak*. (Magyar- és Erdélyország képekben, IV. k. 86). — *Kunok* másod ízben II. István alatt, 1122—23-ban, jöttek hazánkba, a kik t. i. Comnen János bizánczi császár öldöklése elől — mikor Thraciát pusztították — megmenekültek. (L. Mátyás Florián: Hist. Hung. Fontes Domestici. II. 265). A bécsi Képes Kr. ugyanis ezt mondja: »Rex autem Stephanus diligebat Cunos . . . Quorum dux, nomine Tatar, qui a caede imperatoris cum paucis ad regem fugerat, cum rege morabatur.« Hunfalvy azt mondja,

3. Némely történetiróink abban a nézetben vannak, hogy Anonymus *cuman*jain ama *kabarok* értendők, a kik Konstantinus császár szerint elszakadtak a *khazaroktól* és a magyarokhoz csatlakozván, velök együtt beköltöztek Pannoniába. Ezt a föltevést azonban maga Anonymus is megczáfolja, a mennyiben élesen megkülönbözteti a *cuman* s *cozar* nevet és népet, még pedig nem csupán eme két külön név használatával, hanem egyébbel is. Láttuk az imént, hogy hova telepíté azt a népet, melyet *cuman*-nak nevez; ellenben a *cozar* nevű népről azt mondja, hogy a Tisza és Erdély s a Szamos és Maros között laktak (11. fej.). Továbbá a *cumanokat* még Pannonián kívül, Kievnél csatlakoztatja a magyarokhoz és velök együtt költözteti be; ellenben a *cozarokat* már itt benn lakóknak állítja őseink bejöttekor. Ha bár téved is úgy az időre, mint a helyre nézve a *kozárokat* illetőleg, annyi kétségtelen, hogy ő öntudatosan megkülönbözteti a *cumanokat* és *cozarokat* s ezzel határozottan tiltakozik e két nép azonossága ellen. S e tekintetben teljesen igazat ad neki az a körülmény, hogy az országnak egészen más helyein találunk *Kozár*, *Kazár* nevű helységeket, nem ott, a hol a *cumanok*, vagyis *palócok* telepedtek le. A Dunán túl, *Baranya* megyében van Pécs közelében, kelet felé *Nagy-Kozár*, délkelet felé *Kis-Kozár*, a megye északi részén pedig, Mágócs mellett, *Rácz-Kozár*. Már egy 1224-ki oklevél említi *Chuzar* nevű praediumot Baranya megyében (Fejér: Cod. Dipl. III, 1:464), egy 1330-ki oklevél pedig *Kazar*, *Kozar* nevű falut ugyanitt (Anjoukori okmánytár II. 508, 512, 513), míg egy harmadikban ezt olvassuk 1327-ből: *rivulus*, *Kazar* dictus, fluit in rivum Apatipatak, Tolna megye határához közel. (U. o. II. 326.) — Továbbá *Vas* megyében is találunk *Kozár* nevű falut Söpte mellett, Szombathelytől északra. — *Nógrád* megyében, a keleti részén van *Kazár*, Mátra-Szele és Markháza között, déli részén pedig *Kozárd*, a hevesmegyei Pásztótól nyugot felé. Amazt már egy 1384. évi oklevélben is megtaláljuk: *Kasaar* villa in comit. Neograd. (Cod. Dipl. X, 1:161.) — Azután a Tiszán túl, *Szathmár* megyében *Kozárd*, Nagy-Károly mellett. Egy 1335-ki oklevélben olvassuk: Possessio *Kozar* . . . in comitatu Zothmariensi, Koplonmonostura (= a mai Kaplyon), Karul (= Nagy-Károly), Bobad és Tubultheleke között (Károlyi család oklevéltára I. 114). Ugyanez 1398-ban *Kozardeghaza* ecclesia néven fordul elő (u. o. 484). — Végre Erdélyben, *Belső-Szolnok* megyében

hogy ezek a *kunok* a *Mátra hegységben*, Apátfalva táján laktak, — de csak azért, hogy a *kunok* legelső beköltözését erre az időre tehesse s ezekkel a *kunokkal* magyarázhassa meg a »*kunok* bél-háromkúti apátsága« elnevezést (a kún- v. Petrarca-Codex 16. l.). Lehet, hogy II. István csakugyan a Mátra aljába telepíté ezeket a *kunokat*, de ezt sem Hunfalvy, sem más nem állithatja egész bizonyossággal, abból az egyszerű okból, mert sem a legelső forrás, mely említi őket (a Képes Kr.), sem a későbbiek nem mondják meg, hogy az országnak mely részén laktak ezek, a II. István alatt bejött *kunok*.

van *Kozárvár*, a Szamoshoz közel, Dézstől északkeletre, mely már egy 1261. oklevélben is említették *Kazarwar* néven (Árpád-kori új okmánytár VIII. 10). Nagyon természetes, hogy eme *Kozár* nevű helységek nem olasz, német, orosz, besenyő stb. települőkől nyerték a nevüket, hanem csakis *kozár* eredetű lakóiktól; s látnivaló, hogy — a nógrádi *Kazár* és *Kozárd* kivételével — nagyon távol esnek az ország ama részétől, hol *cumanok*, vagyis *palóczok* telepedtek meg, minélfogva Anonymus *cumanjai* nem lehettek azonosak a *kozár* kabarokkal.

4. Végre még fontoljuk meg jól a következő dolgot. Tegyük fel, hogy a mai *palócz-kunok* ősei csakugyan a *XII. század első felében* költöztek be hazánkba, a mint Hunfalvy Pál tanítja. Ez esetben ezt a dolgot ugyanennek a *XII. századnak második felében*, III. Béla király idejében (1173—1196), még minden intelligens ember nagyon jól tudta az országban; mert hiszen a ki a század elején, mondjuk 1110-ben született, az 1170-ben 60 éves ember volt s okvetetlenül vissza birt emlékezni 15—20 éves korára, vagyis 1130 tájáig, minélfogva a *palóczok* beköltözése az ő idejében történt. Már most képzelhető-e, hogy III. Béla király jegyzője — a ki bizonyára még 1150 előtt született — azt a badarságot merte írni a *palócz* beköltözés élő tanúinak, hogy ezek a *palóczok* Árpáddal együtt jöttek be? Nevetséges volna ilyent föltenni! De mert Anonymus azt merte írni a kortársaknak, hogy a *cumanok* Árpáddal együtt költöztek be, ez azt bizonyítja, hogy Hunfalvy Pál nem bizonyította s nem is bizonyíthatta be, a mit állított.

VI.

Kézai Simon ezt írja a honfoglaló magyarokról: »In VII. exercitus sunt divisi, ita quidem, ut unus exercitus unum haberet capitaneum, cui tamquam duci deberent unanimiter intendere ac parere.« A bécsi Képes Krónika pedig: »Septem capitaneos inter se prefecerunt, et in septem exercitus sunt divisi, ita ut unusquisque exercitus unum haberet capitaneum.« Ugyanilyen értelemben nyilatkoznak a többi krónikák is. — Ennek megfelelően Anonymus a honfoglaló magyarság vezéreit »hét magyar«-nak (hetumoger) nevezi s azt mondja, hogy ez a »hét magyar« jött ki Scythiából, mindegyik a saját népével. Továbbá a magyaroknak közigazgatásáról, vagy kormányformájáról Scythiában, azt tudja, hogy abban az időben és ott egyes »principales personae« voltak, szám szerint heten, »viri nobiles genere et potentes in bello« s először csak akkor választottak »dux ac praeceptor«-t Álmos személyében, még pedig »usque ad ultimam generationem et qui de eius generatione descenderent«, mikor elindultak a nagy útra, hogy elfoglalják Pannoniát. Ez alkalommal a »hét magyar« szerződést kötött egymással, melyet esküvel és vére ontásával pecsételt meg.

Lássuk, mit szól mindehhez a történelem.

Az egykorú Bölcs Leo, bizánczi császár, azt írja Taktikájában a magyarokról még Atelkuzuban lakások idejéből, hogy »*sok törzsből* vannak összeszerkesztve«.¹ Fia, Konstantinus császár, — ki a magyarokat nem csak a mai hazában, hanem déli Oroszországban (Lebediában és Atelkuzuban) is ismeri — a következő tudósítást adja róluk. A magyarok népe eredetileg *hét törzsből* állott s csak későbbben csatlakozott hozzájuk nyolczadikul a kozároktól elvált kabarok nemzetsége. *Mindegyik törzsnek* van külön *vojvodája* (= vajda), vagy archonja, de az egész nemzetnek valódi fejedelme egy személyben, nem volt Árpád előtt. Atelkuzuban az egész nemzet közös és fő archonjává választották Árpádot s attól fogva mindig az ő utódai Turkia fejedelmei (nagy vagy fő archon). A hét törzs azonban nem alkot szigorúan egységes nemzetet, »hanem . . . *szerződésben vannak egymással*, hogy a melyik részen háború talál kiütni, egymást egész készséggel és buzgósággal segítik«.²

Igazuk van tehát krónikáinknak, illetőleg forrásuknak, a nemzeti hagyománynak, minden pontban. Nem csak abban, hogy a magyar nemzet hét, olyan törzs szövetkezéséből alakult meg, melyek szerződést kötöttek egymással; hogy minden törzsnek külön feje, vagy vezére volt; s hogy csak kevéssel a honfoglalás előtt választottak közös fejedelmet egy személyben; hanem még abban is, hogy mindegyik törzs népe csak a saját törzsfőnökétől függött, annak tartozott engedelmeskedni (unus exercitus . . . unum haberet capitaneum, cui . . . deberent parere), ellenben a központi hatalmat gyakorló fejedelemnek csak a mindegyik törzset illető ügyekben. Mert ez az értelme Konstantinus császár azon kifejezésének, hogy »a turkok ezen nyolcz nemzetsége (t. i. a kabarokkal együtt) nem alattvalói saját fejedelmeiknek« (t. i. a *μὲν αὖ ἀρχων*-nak).

Az egymással szövetkezett hét törzs a szerződés megtörténte után »*hét-magyar*«-nak (hetu-moger) nevezte magát, éppen úgy, mint az Orkhon, Tula és Szelenga mellékéről az Irtishez s onnan a Volga mellé költözött ugurok *on-ugur* vagy *un-ugur*-nak, azaz »tíz-ugur«-nak, az Ázsiában maradt testvéreik pedig *tokuz-ujgur*, vagyis »kilencz-ujgur«-nak nevezték magokat. Úgy hogy ez a »hét-magyar« nevezet éppen olyan eredetű és természetű, mint az Orkhon-melléki feliratokon található török népnév: *ücs-oguz* (három oguz), *alti-oguz* (hat oguz), *tokuz-oguz* (kilencz oguz), *tokuz-tatar* (kilencz tatár) és *otuz-tatar* (harmincz tatár), melyekben a jelzőként szereplő számnév szintén az egymással szövetkezett, egy nemzetté alakult törzsek vagy nemzetségek számát

¹ L. Szabó Károly Kisebb Tört. Munkáit. Budapest, 1879. I. köt. 92.

² Szabó Károly: Bíborban született Konstantin császár munkái, magyar történeti szempontból ismertetve. Magyar Akadémiai Értesítő. Szerk. Csengeri A. 1860. évf. I. köt. 141.

jelenti.¹ Abban, hogy Anonymus már nem magokat a törzseket, hanem azoknak *főnökei*t nevezi »hét-magyar«-nak, ismét a mondaalkotó népszellemnek azt az eljárását ismerjük fel, hogy egész népek helyett egyes hősöket szerepeltet, valamely nemzet viselt dolgait egy egyénre, mint amannak képviselőjére, ruházza át.

Bölcs Leónak és Konstantinus császárnak ama tudósítását, hogy a korukbeli egész magyar nemzet hét külön törzsnek szerződésen alapuló szövetségéből alakult meg: Anonymus mintegy drámaivá, vagy szemléltetővé teszi az ú. n. *verszerződés* elmondásával. A mi ezen verszerződés tényének és egyes pontjainak történeti értékét illeti, nem állíthatjuk ugyan, hogy szószerint úgy történt, a mint a krónikás elbeszéli s azt sem tudjuk pontosan, hogy mikor és a magyarságnak melyik lakhelyén történt meg: de egyrészt a józan ész azt mondja, másrészt a két bizánczi császár tudósítása is bizonyítja, hogy *ilyenféle szerződésnek*, közös megállapodásnak okvetetlenül létre kellett jönni a hét törzsnek valamelyik közös gyűlésén; mert hiszen olyan nagy fontosságú és olyan természetű dolog, a milyen több törzsnek egyesülése, egy nemzettestté alakulása, semmi esetre sem történhetett meg hallgatagon s mintegy véletlenül és öntudatlanul.

A magyar krónikák ama hét törzs főnökeinek neveit is tudják, még pedig Anonymus egy nemzedékkel előbbi időből, mint Kézai és a többi krónikák.² — Ezek közül a bizánczi írók is ismernek és említenek négyet ugyanilyen minőségben, — a mely találkozás ismét csak növeli krónikáink hitelességét.

Konstantinus császár szerint ugyanis Lebediában és Atelkuzuban az egyik magyar törzs vojvodája (vajda) *Αεβεδίας* volt, egy másik törzsé pedig *Σαλμουτζης*, Árpád apja. A Lebediasz, vagy helyesen *Levediasz*³ név — a görögös *ac* végzet elhagyása után: *Levedi* — nem lehet más, mint az Anonymusnál található *Eleud*. Mert Konstantinus ezt a Levediaszt éppen úgy Árpád apja kortársának s azzal egy időben vajdának mondja, mint Anonymus *Eleudöt* szintén Árpád apja kortársának és ugyanazon időben törzsfőnöknek. S mert másodszer ez az *Eleud* név, kiejtve *Előd*, nem más, mint *előd*, azaz *elő-d*, *d* képzővel (éppen úgy, mint a régi magyar *Ketted*, *Kettőd*, *Harmad* stb.

¹ L. »A magyarok eredete, őshazája és vándorlása« cz. dolgozatomat: Századok 1896. évf. 917. lapon.

² Ugyanis míg Anonymus szerint a »hetumoger«, vagyis a hét törzs fejei, ezek: *Almus* (Árpád apja), *Eleud* (Zobolsu apja), *Cundu* (Curzan apja), *Ound*, *Tosu* (Lelu apja), *Huba* és *Tuhutum* (Gyula nagyapja), addig Kézai és követői ezeket sorolják fel ilyenekül: *Árpád* (Álmos fia), *Zobole* vagy *Zobolch* (Eleud fia), *Leel* vagy *Lel* (Tosu fia), *Jula* vagy *Gyula* (Tuhutum unokája), *Cund* (Anonymusnál is), *Werbulchu* (Anonymus szerint Bogát fia) és *Vrs* (Anonymusnál Vrsuur, a kun Ousad fia).

³ Mert a β betű Konstantinusnál már *v*-nek ejtendő, mit bizonyít nála a *Σαβα*, *Μοραβία*, *βοεβοδος* stb. írásmód, mely szavak természetesen Száva, Morávia vojvodosz-nak ejtendők.

személynevek), a melynek töve, az *elő* (pars antica, Vordertheil, Vorderes; anticus, Vorder; primus, erster; princeps, vornehmster) eredetileg *elev*, *elöv*-nek hangzott. Pl. a Müncheni Codexben olvasuk: »elővec leznek vtouac« (erunt primi novissimi 92); *elev* halad (= előhaladni; Ehrenfeld-Codex 28); *előve* hywni (= előhívni; Jord. Cod. 718); *eleue* iarol (előjárul; Bod Cod. 32); *előve* áll (= előáll; Érdy Cod. 661); *előve* szállit (= előszólit; Thali: Vitézi Énekek I. 65) stb. E szerint az *Eleud* — *Elöd* név is eredetileg okvetetlenül *Eleved* vagy *Elöved*-nek hangzott, mire még utal is a Képes Krónikában található *Elevd* írásmód. Konstantinus császár aztán valószínűleg okoskodásból hagyta el a szókezdő *e* hangot (a mennyiben *Levediasz*-t ír), hogy a *Λεβεδία* (Lebedia, illetőleg Levedia) helynevet ebből magyarázhassa meg. — Hasonlóképpen a *Σαλμούτζης* név is (kiejtve Szalmucs, vagy Szalmus) okvetetlenül azonos a magyar krónikák *Almus* nevével; mert hiszen a bizánczi császár is ugyanazt a személyt, t. i. Árpád apját és Levediasznak vajda-társát, nevezi így, a kit a mi krónikáink *Almus*-nak neveznek; s mert a XII. századbéli Nikétász Khoniátész görög író *Σαλμούτζης* helyett így írja Árpád apjának nevét: *Ἀλμούτζης Almutzész*.¹

Továbbá Georgius Monachus krónikájának folytatója és más bizánczi írók szerint a bolgár-magyar háború idején, tehát Atelkuzuban, egyik magyar törzsnek feje *Árpád*, egy másiké pedig *Kurszan* (*Κουρσάνης*) volt.² Ez a tudósítás — mint látható — már a következő nemzedék korára vonatkozik, és így szépen egyezik a magyar krónikákkal, melyek Álmos és Előd nemzedéke után éppen így *Árpádot* és *Curzan*-t (Anonymusnál Cundu-nek, Álmos kortársának, fia) mondják egy-egy törzs fejének. Krónikáink nem mondják ki ugyan világosan, hogy a törzsfőnöki méltóság mindegyik törzs kebelében apáról fiúra szállt, de egész biztosan kiolvashatjuk belőlük ezt a tanulságot, ha összehasonlítjuk az Anonymusnál található nevekkal a Kézaitól és követőitől fölemlített neveket. A bizánczi írók aztán ebben a tekintetben is igazat adnak a magyar krónikáknak.

* * *

Megvizsgáltuk, hogy hazai krónikáink mit és mennyit tudnak a magyarok őstörténeteiről a mai hazának elfoglalása előtt s arra a kettős eredményre jutottunk, hogy azok nem »mesevilágban« élnek és nem olyan »hasznavehetetlenek őstörténetünkre nézve«, a mint a német történeti iskola és annak növendékei szeretnék

¹ L. Roesler: Rom. Stud. 166. — Már csak azért is a magyar krónikákban levő *Almus* és ez az *Ἀλμούτζης* (Almucs vagy Almus) a névnek helyes alakja; mert Ibn Fozlán, Ibn Roszteh és a régi bolgár pénzek felirata szerint a Volgamelléki bolgároknak is volt egy *Almus* nevű fejedelmük, a ki 921-ben az iszlámra tért s ekkor *Dsafari* nevet vett föl.

² Szabó Károly Kisebb Tört. Munkái I. 102.

elhitetni a világgal; s hogy tartalmukból éppen azok a részek legbecsesebbek történelmi szempontból, melyeket a nemzeti hagyományból vettek át.

Az a körülmény, hogy a német történelmi iskola tana a magyar krónikák historiai értékéről, ennyire ellenkezik a tárgyilagos igazsággal: kézzelfoghatólag bizonyítja, hogy eme tan megalapításában és terjesztésében *nem tudományos* motivumok működtek. T. i. ezt az elméletet elfogultság és gyűlölet teremtette meg a külföldön, hazánkba pedig csak olyan ember ültethette át, aki egyrészt történelmi ismereteinek nagyon hiányos volta, másrészt a beható tanulmányozás elhanyagolása miatt nem tudta megérteni krónikáink tartalmát.

Igy állván a dolog, ebből három tanulságot vonhatunk le. Egyik az, hogy *tudományos* kérdések megoldásában csupán tudományos érdek, az igazság szeretete vezesse az embert, ne pedig a saját fájának szeretete és a másik faj gyűlölete. Másik az, hogy ha tudományos ítéletet akarunk mondani, legyen ahhoz elegendő apparatusunk s ne tegyük elébe a kényelmet a minél szélesebb körű, fáradságos kutatásnak. Harmadik tanulság az, hogy valamely elmélet, csak azért, mert *német* tudóstól származik, még nem *szentírás* ám. Nálunk sokan úgy vannak a német tudóssal, mint a középkorban voltak Aristotelesszel: ha valaki azzal állt elő, hogy ezt, vagy azt Aristoteles mondja, vége szakadt minden vitakozásnak. E felfogással szemben ideje volna már, hogy a magunk lábán járjunk és saját szemünkkel nézzünk, ne mindig és mindent a német tudósok szemüvegén keresztül!

THURY JÓZSEF.

